

11. The Central State Historical Archive of Ukraine in Kiev, fund 127, description 105, archive file 6 (in Ukr.)
12. The Central State Historical Archive of Ukraine in Kiev, fund 127, description 373, archive file 6 (in Ukr.)
13. The Central State Historical Archive of Ukraine in Kiev, fund 127, description 372, archive file 133 (in Ukr.)
14. Petrov, N. (1885). Guardianship of Kiev Metropolitan Filaret on the material support of the rural clergy in Kiev diocese. *Trudy Kievskoy dykhovnoy akademii (Proceedings of the Kiev Theological Academy)*, 7, 435-459 (in Russ.)
15. Kryzhanovskiy, Y. M. (1890). Ukrainian village in the second quarter of this century. In Y. M. Kryzhanovsky (Ed.). *Collected works: 3 vol. (Vol. 1, pp. 488-553)*. Kiev (in Russ.)
16. The Central State Historical Archive of Ukraine in Kiev, fund 127, description 1023, archive file 180 (in Ukr.)
17. Holy Synod's important orders and arrangements (1868). *Kievskiy eparhialnie vedomosti (Kiev diocesan news)*, 8, 77-92 (in Russ.)
18. Rules on local means of the Orthodox parish clergy support and on the funds' sharing among members of the clergy (1873). *Kievskiy eparhialnie vedomosti (Kiev diocesan news)*, 16, 115-125 (in Russ.)
19. Orders and notices of diocesan authorities (1883). *Kievskiy eparhialnie vedomosti (Kiev diocesan news)*, 2, 27-31 (In Russ.)
20. The proceedings of the meetings of the 12th diocesan congress on 20-21 August, 1891 (1892). *Kievskiy eparhialnie vedomosti (Kiev diocesan news)*, 2, 22-31 (In Russ.)
21. On the issue of improving the welfare of the rural clergy (1896). *Kievskiy eparhialnie vedomosti (Kiev diocesan news)*, 8, 303-307 (In Russ.)
22. Nikolaev, V. (1907). The urgent need for material support of the Orthodox clergy. *Rukovodstvo dlia selskykh pastyrey (Guidelines for rural pastors)*, 20, 58-65 (In Russ.)
23. Drobnitskiy, N. (1905). Is there a need for a parish priest to be engaged in agriculture? *Kievskiy eparhialnie vedomosti (Kiev diocesan news)*, 48, 1185-1191 (In Russ.)
24. Drobnitskiy, N. (1905). Is there a need for a parish priest to be engaged in agriculture? *Kievskiy eparhialnie vedomosti (Kiev diocesan news)*, 50, 1252-1259 (In Russ.)
25. Leshchenetskiy, T. (1905). How can the life of the clergy be improved under the present conditions in the country? *Kievskiy eparhialnie vedomosti (Kiev diocesan news)*, 25, 622-625 (In Russ.)
26. News and notes (1863). *Kievskiy eparhialnie vedomosti (Kiev diocesan news)*, 19, 596-602 (in Russ.)
27. Antonov, V. (Ed.) (1882) *Memorial book of the Kyiv Eparchy: historical and statistical information about the ecclesiastical institutions in Kyiv diocese, statistical lists of diocese churches and general statistical information on all aspects of the diocesan church and religious life*. Kiev: Printing house of H.T.Korchak-Novyt'skoho (in Russ.)
28. Grekulov, Y. F. (1969). *Church, autocracy, people (the second part of the 19th century - the beginning of the 20th century)*. Moscow: Science (in Russ.)
29. Rimskiy, S.V. (1999). *The Russian church in the age of great reforms (Church Reforms in Russia in 1860 - 1870)*. Moscow: *Krutitskoe Patriarshee Podvorie* (in Russ.)
30. Nadтока, G.M. (1998). *The Orthodox church in Ukraine in 1900-1917: social and religious aspects*. Kyiv: Knowledge (in Ukr.)
31. The Central State Historical Archive of Ukraine in Kiev, fund 442, description 54, archive file 216 (in Ukr.)

V. Tatsiyenko

THE LAND TENURE OF THE ORTHODOX CLERGYMEN IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURY (BASED ON THE MATERIALS OF KYIV EPARCHY)

The article deals with the land tenure by the Orthodox parish clergy in the 19th – early 20th century. It is noted that the land was one of the main and stable parts of the clergy's profits. Therefore, the government paid special attention to the provision of churches with lands, trying to solve the problem of the clergy's material support. The resistance of Catholic landowners, who opposed the increase of the landed

property in the Orthodox Church and seized the church lands, the inaction of the local authorities, dependent on the landowners, caused the situation when providing the parish churches with the land took much time. Besides, the issue of land cultivation was also raised. It is worth emphasizing that the laws of late 19th and early 20th centuries changed the status of church lands annexed to the Russian Empire. The land became the property of the church and a priest was expected to use it during the time of his duties in this region.

The "Statute ..." of 1842 obliged the parishioners to cultivate 10 acres of priestly lands free of charge. This normative act has significantly improved the welfare of the parish clerics. However, its implementation led to complication of relations between the clergy and the parishioners. Only in January 1867 the government issued a law that revoked the "Statute ..." of 1842 beginning with January 1, 1868 as it was based on old-fashioned feudal methods. The labour obligation of the peasants to the church was also abolished.

It is stated that the clergy often had the same household as parishioners. That is why the priests had various attitudes to the fact of their engaging in agricultural work. The Church's periodical press rightly noted that the land cultivation distracted the priest from his church duties. It is determined that most of the church land was cultivated by hired workers and demised.

Key words: Orthodox clergy, church land, the peasantry, the clergy, Kyiv Eparchy.

УДК 343.261-052:329.14 (477)

О. М. Федьков

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри архівознавства, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

«...І ТУТ Є ЖИТТЯ»:

ТЮРЕМНІ БУДНІ УВ'ЯЗНЕНИХ СПІЛЧАН

У статті з'ясовано, що діяльність членів організації Української соціал-демократичної спілки кваліфікувалася російським законодавством як «боротьба з існуючим суспільним ладом» і наслідком участі в ній ставали арешти та тюремне ув'язнення. Перебування у в'язниці соціал-демократи прагнули використовувати відповідно до виробленого роками світогляду та способу життя. Отримавши у тюрмі вільний час (такий суперечливий життєвий оксюморон), у перервах між допитами, спілчани вимагали повернення вилучених при арешті та потрібних для самоосвіти книг, переважно марксистського спрямування. Частина соціал-демократів використовували перебування у в'язниці для укладання законного шлюбу. Попри сумні настрої, адже їх чекало заслання або ув'язнення, революціонери не втрачали оптимізму та були налаштовані на подальшу боротьбу.

Ключові слова: Українська соціал-демократична спілка, арешт, тюрма, суд, самоосвіта.

Постановка проблеми. Українська соціал-демократична спілка (Спілка, УСДС) була однією з найвпливовіших політичних організацій, які діяли в українських губерніях Російської імперії на початку ХХ ст. Особливо значною популярністю вона користувалася серед селян і сільськогосподарських робітників [1]. Участь членів УСДС у революційному русі, в організаціях, які мали на меті «знищення існуючого суспільного ладу», потенційно передбачав їхній арешт і ув'язнення. Перебування соціал-демократів у місцях позбавлення волі – окрема

сторінка боротьби революціонерів із «проклятим самодержавством».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пенітенціарна система виступала об'єктом уваги дослідників, які вивчали історію визвольного та революційного рухів, діяльність державних установ [1, 2, 3, 4, 5, 6]. Однак, будні революціонерів як «тюремних мешканців» ще не стали предметом спеціальної уваги дослідників.

Мета. У заголовку статті поміщений уривок із листа дячки Української соціал-демократичної спілки РСДРП, секретаря її Головного комітету (ГК) Рахлілі – Р. Рабінович. Наведу повнішу цитату: «Якщо приглянутися до тюрми і її мешканців, то і тут є життя» [7, 289 зв.]. Спробуємо й ми уважніше придивитися до тюрми та її мешканців-спілчан, оскільки це – мета цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Затримання, арешти, ув'язнення постійно супроводжували життя тих осіб, які займалися революційною діяльністю. Остання потребувала величезного напруження фізичних і духовних сил соціал-демократів. Вони постійно перебували в стресових ситуаціях, оскільки відчували за собою стеження та переслідування. Несподіваний (або очікуваний) арешт і ув'язнення різко змінювали ритм і стиль життя. Проте, опинившись у в'язниці, життя не припинялося, а боротьба з «чудовиськом» набувала інших форм.

Попри те, що тюрма це не найкраще місце для відпочинку, для революціонерів, які місяцями та навіть роками перебували на нелегальному становищі, ведучи соціал-демократичну роботу, вона виявлялася «світом супокою». У перерві між допитами, можна заглибитися у спомини, почитати книгу та, не зважаючи на наявну невизначеність долі, помріяти про майбутнє.

Спілчани, заарештовані в Києві та його околицях на межі двох епох – революції та реакції, опинилися в Лук'янівській в'язниці. Про склад політичних в'язнів засвідчували дані, опубліковані в українській газеті «Рада». Вона умістила поіменний перелік 273 політичних арештантів і розподіляла їх за партійною належністю. Найбільше з них репрезентували РСДРП – 100, другою за чисельністю була есерівська «тюремна фракція» – 75 осіб, на третьому місці перебували анархісти-комуністи – 24, на четвертому – УСДРП – 19 осіб. Розподіл в'язнів за соціальним походженням був такий: робітників – 75, студентів – 62, інтелігентів – 38, селян – 23. У розрізі національностей найбільше виявилось росіян – 100, далі йшли українці – 80, на третьому місці перебували євреї – 60, на четвертому – поляки – 30 осіб. Майже 80 відсотків ув'язнених були у віці до 30 років. Із усіх арештантів трохи більше третини (35,5%) вперше опинилися у тюрмі, решта перебували в цьому «державному домі» від двох до восьми разів [8, 2–3]. У газеті не вказувалося джерело, з якого вона запозичила наведені дані; відтак, не можемо їх вважати абсолютно достовірними. Проте, вони загалом відбивають склад учасників партійно-політичного життя в регіоні. Показово, що провідну роль у ньому відігравали російські соціал-демократи, до яких, очевидно, зараховували і спілчан.

І хоча тюремні установи відрізнялися одна від одної, проте запроваджений у них порядок дотримувався у всіх закладах. Своє поміщення у в'язницю описала сучасниця: «Ось я в черговій

кімнаті тюрми, забрали гроші... , записали і повели наверх, відчинили камеру, впустили у напівпітьму; проскрипів ключ; двері зачинені. Я вже ув'язнена. Сіла на пригвинчену табуретку, спати не хотілось; світало; я впадала в якусь гнітючу байдужість» [9, с. 70]. Ув'язнення ставало новим випробуванням для революціонерів, але, попри це, суворий розпорядок дня вносив певну розміреність у їхнє життя.

Тюрми були різними, але на ув'язнених революціонерів вони справляли однаково негативне враження. Це й не дивно, адже вони обмежували їхню свободу. Заарештований член ГК УСДС, депутат-спілчанин, дворянин І. Кірієнко встигнув побувати в петербурзьких в'язницях, у київській та віленській пересильних. Про останню відгукнувся: «... ну й мерзота ця пересильна» [10, 4].

Соціал-демократичний публіцист, пов'язаний із Спілкою О. Скринников потрапив до Лук'янівки після ліквідації (масового одночасного обшуку та, за наявності підстав – арешту), проведеної охранкою 18 січня 1907 р. Заарештований підозрювався в тому, що він – «Юрій Ларін» – провідний діяч Головного комітету УСДС, через якого здійснювалося листування з ЦК РСДРП [11, арк. 111–112]. Проте згодом, коли в руки охранки потрапив лист Юрія Ларіна, ця версія відпала. Останній повідомляв що внаслідок несприятливих обставин він опинився в камері тюрми, де зустрів якогось Скинникова, якого підозрюють у тому, що він – Юрій Ларін. Проте, доля О. Скринникова від цього не покращилася; його підозрювали в тому, що він інший спілчанський провідник – «секретар Григорій». Для спростування цієї впевненості жандармів, член ГК Спілки Г. Довженко затіяв із ними небезпечну гру. Він направив листа прокурору Київської судової палати, в якому стверджував, що ніякого «секретаря Григорія» в УСДС немає, а до 1 грудня 1906 р. секретарські обов'язки виконували лише жінки. Починаючи з грудня і дотепер (лист написаний 29 березня 1907 р.) «офіційно секретарем значиться Грицько». Наприкінці містився підпис: «Секретар ГК Українського союзу «Спілка» РСДРП Грицько», дата та два відтиски круглої червоної печатки ГК. Проведене розслідування начальника Київського ГЖУ підполковника Крітського з використанням графологічної експертизи показало, що «Грицько» та «Григорій» – то різні особи [12, арк. 73–73 зв, 81, 81 зв., 117]. Попри це, товариш прокурора Київської судової палати 9 квітня 1907 р. звертав увагу підполковника Крітського на те, що всім особам, залученим до дізнання у справі Спілки, за винятком О. Скринникова, замінено запобіжний захід. Оскільки «названий звинувачений не відрізняється щодо своїх товаришів, в розумінні добутих доказів», товариш прокурора пропонував йому теж змінити запобіжний захід на заставу в 1000 руб» [11, арк. 338]. 20 квітня О. Скринников був випущений із в'язниці під заставу, отримав під розписку вилучені в нього речі, крім речових доказів, та обрав місцем проживання Київ [11, арк. 356, 357, 408].

Умови перебування у в'язниці чоловіків та жінок різнилися; чоловічі камери бували щільніше «заселені». Маючи інформацію про чоловічий корпус, ув'язнена Р. Рабінович погоджувалася, що становище жінок-арештанток краще. У жіночому корпусі перебувало всього 25 осіб, «публіка, звичайно, різноманітна, але багато симпатичних товаришок».

Очевидно, що серед ув'язнених жінок перебували представниці різних політичних партій. Спілчанка повідомляла про гарне ставлення до неї «подруг по нещастю» [7, арк. 289 зв.]. Напевно, це ставлення жінок із схожою долею Рахіль заслужила своєю попередньою революційною роботою, але не тільки. Уже в тюрмі, відбувся «розкол комуни», винуватцями якого, очевидно, виявилися її близькі товариші. Р.Рабінович довелося визначитися з позицією. «Знаю я одне, – писала вона, – що ні на хвилину їх поступок не був мною оправданий». Конфлікт, якому вона «віддала стільки уваги», тривав багато «неприємних днів» і залишив важкий осад [7, арк. 289 зв.].

Згадане вище гарне ставлення присутніх з часом стало обтяжувати. Давалося взнаки перебування на обмеженій території з багатьма людьми. «Інколи зайва любов оточуючих заважає, як тільки публіка просипається, мені вже не вдається ні на хвилину залишитися одною...», – писала «Рахіль». Найбільше вона цінувала ті години, коли вдавалось позайматися французькою мовою, почитати книги, проте останнє випадало лише з шести до дев'яти ранку, а інколи й пізніше. «Ввечері публіка приблизно в одинадцять годин заспокоюється і тоді вже я до часу або до двох читаю», – повідомляла вона адресата. Із прочитаних книг вона називає Вольмана «Система морального сознания» – «чудово написана» і висловлює готовність поділитися нею з адресатом [7, арк. 289–289 зв.]. Проте, дещо ідилічну картину порушує в'язнична реальність; «...раптом поширюється проклята чутка, що йдуть із обшуком; і хоча я не боюся його, бо в мене нічого [забороненого] немає, але все ж, кожного разу переживаєш, щось бридке, огидне. Приходять цілою сворою і риються, якщо не в душі, то в кошиках...» [7, арк. 289].

Присланих ЦК РСДРП для роботи в Спільці соціал-демократів із Царського Села Санкт-Петербурзької губернії С. Волгіна й О. Чистякова ГК забезпечив партійним паспортом – рекомендацією за підписом «секретаря Арнольда». Останній повідомляв, що вони досвідчені працівники і просив ставитися до них із повним довір'ям. Зазначені особи спрямовувалися в Чернігівську губернію для ведення «пропаганди серед сільського населення» [13, арк. 96, 213 зв.]. Проте, доля розпорядилася інакше: їх заарештували на Київському вокзалі та помістили в Лук'янівську тюрму.

Ось як описував цей арешт С. Волгін у своєму листі. Разом із О. Чистяковим, вони прибули з Царського Села у Київ і готувалися до поїздки в Новозибків на роботу (Північно-Чернігівський район УСДС). 25 травня, увечері, вони прибули на вокзал, взяли білет, сіли в поїзд і стали очікувати відправлення. Хвилин за 10 з'явилися жандарми і попросили відправитися з ними в жандармське управління. Під час обшуку в соціал-демократів виявили партійний паспорт і марксистську літературу. С. Волгін нарікав на свого товариша, О. Чистякова, оскільки лише через його незграбність партійний паспорт потрапив у руки правоохоронців. «Він так розклеївся, що не міг його усунути, а усунути було легко. Він лежав у його гаманці», – писав С. Волгін. Сам адресант зазначав, що свій партійний паспорт він зумів непомітно викинути. Надалі їхній шлях пролягав через Бульварну поліцейську дільницю в Київській тюрмі [14, арк. 56].

Політичний в'язень О. Чистяков, унаслідок вимушених обставин, вирішив скористатися

можливістю підвищувати свій освітньо-теоретичний рівень. Вже на другий день перебування в Лук'янівці, 29 травня 1907 р., він написав заяву в ГЖУ з проханням повернути книги, відібрані напередодні при арешті [13, арк. 9]. В'язню книги повернули, проте не всі. Тому, 20 червня він знову звертається з заявою, у якій зазначає, що не всі книги повернені, зокрема, дозволена цензурою праця К. Маркса «Нищета философии» та інші. У клопотанні О. Чистяков висловлював сподівання, що жандармське управління «погодиться зі мною і зрозуміє для чого мені необхідні ці книги, як газетного працівника – значить інтелігента» [13, арк. 22]. Оскільки частину книг все ж не повернули, 11 вересня він ще раз клопотався про них [13, арк. 140]. Надалі, користуючись своїм правом звертатися з заявами, ув'язнений подавав їх доволі часто. 18 червня він зазначав, що уже 23 дні перебуває під вартою, проте йому не висунуто ніяких звинувачень. Тому, невільник вимагав виклику на допит, щоб довести своє alibi непричетного ні до яких незаконних співтовариств. «Кожний день я очікував допиту, але більше очікувати не можу, оскільки маю дуже слабе здоров'я, щоб витратити його в тюрмі», – писав він. Далі О. Чистяков у деталях описував поставлені йому лікарями діагнози й наприкінці заяви висловлював сподівання, що «жандармське управління не залишиться байдужим до прохань законного характеру» та просив замінити запобіжний захід [13, арк. 23]. Наступне «прошеніє», датоване 7 серпня, загалом повторювало попереднє, лише автор просив застосувати запобіжний захід у вигляді грошової застави [13, арк. 94]. 5 вересня О. Чистяков мотивував зміну запобіжного заходу погіршенням здоров'я, «яке з кожним днем все погіршується та погіршується» [13, арк. 141]. 15 вересня в'язень написав дві апеляції: про зміну запобіжного заходу та про запрошення лікарів «для засвідчення мого здоров'я» [13, арк. 158, 159]. Починаючи з 12 серпня, з клопотаннями стала звертатися мати О. Чистякова – вдова священника Марія Афанасіївна, що проживала в церковному домі по вулиці Оранжевій у Царському Селі. Вона просила взяти сина «на поруки» і, в зв'язку з її незабезпеченістю, – «в якості застави невелику суму» [13, арк. 101]. Проте сину і матері відмовили [13, арк. 102, 117]. Наступні три звернення М. Чистякової підкріплялися медичними довідками, виданими столичними професорами, що підтверджували хвороби сина (довідки наявні в справі) [13, арк. 151, 152, 180–183]. Однак, вони також не призвели до бажаного результату.

Інший ув'язнений, член ГК Г. Ткаченко, також звернувся з заявою про повернення 65 одиниць вилучених видань, які представляли «товсту літературу» та були цілком легальними; серед останніх – праці К. Маркса, Ф. Енгельса, Г. Плеханова, К. Каутського, П. Аксельрода, П. Маслова та інші. З вимушеною ввічливістю, він писав: «... я покійно прошу жандармське управління видати мені всі дозволені книги – в противному разі я не зможу займатися, оскільки книги мої підібрані систематично з окремих питань» [13, арк. 31]. 20 вересня до начальника Київського ГЖУ звернулася цивільна дружина Г. Ткаченка, О. Родіонова, що відзначала слабе здоров'я свого чоловіка, яке після тримісячного ув'язнення погіршилося. Тому, оскільки

дизнання закінчилось, вона просила відпустити чоловіка під невелику грошову заставу [13, арк. 151].

Безрадісні життєві перспективи змусили Г. Ткаченка ще раз, 25 вересня, звернутися з «проханням» змінити запобіжний захід, а також, маючи на меті узаконити народжену поза шлюбом дитину, надати дозвіл на вінчання в тюремній церкві з О. Родіоною [13, арк. 154]. Наступного дня він ще раз просив про зміну запобіжного заходу з тримання під вартою на грошову заставу в 300 руб. Ткаченко мотивував це необхідністю потурбуватися про матеріальне становище дружини та дитини [13, арк. 156]. Ув'язнений ще двічі звертався до жандармського начальства, щоб останнє завірило його особу (що необхідно для шлюбу) та дозволило зустрітися з нареченою «для ділових перемовин» [13, арк. 162, 170].

Вирішив раціонально використати час у тюрмі й інший член ГК – Й. Сорокер. 5 вересня він просив надати вилучені з його квартири книги та, зокрема, самоучителі з французької та німецької мов, «Історію римського права» та зошит, в якому містилися його записи з іноземних мов. Все це арештант просив доставити йому в тюрму, як «вкрай необхідні» речі [13, арк. 139]. Вимушеним «перепочинком» Й. Сорокер також вирішив скористатися для узаконення відносин з дівцею Р. Горною, і просив дозволити «виконати шлюбний обряд в Київській губернській тюрмі». Після здійснення зазначених дій Й. Сорокер звернувся до начальника Київського ГЖУ, щоб той дозволив казенному рабину видати посвідчення про одруження [13, арк. 156].

У такий же спосіб вирішили скористатися перебуванням у Лук'янівці колишня секретар ГК Спілки Рахіль – Р. Рабінович і затриманий 4 червня 1907 р. під чужим прізвищем, за походженням з оренбурзьких козаків, студент Ніжинського історико-філологічного інституту О. Бочкар'єв. Обоє звернулися з заявами про отримання дозволу на укладення законного шлюбу [13, арк. 189–190]. Стіни камер Лук'янівки, завдяки «тюремній пошті», розсувалися перед двома закоханими. Про думки та почуття Р. Рабінович свідчив лист-відповідь, який надійшов її коханому та вилучений жандармами [7, арк. 288]. «Я така рада, – писала Рахіль, – що ви розвіяли мої останні сумніви. Яке задоволення мати близьку людину, якій можна сміливо відкрити свою душу, свої думки» [7, арк. 289]. Мимохідь закохана ув'язнена порівнювала своє життя «до» і «після», поринала у спогади, виказувала мрії про майбутнє. «Хоча ми знайомі уже майже три роки, – розмірковувала вона, – проте ми так мало знаємо одне одного. На волі так рідко шукаємо друзів, зате в неволі вони такі дорогі, такі необхідні» [7, арк. 289]. Попри нотки смутку та песимізму, соціал-демократка все ж з оптимізмом споглядала в майбутнє: «...зневіра не наша доля. Нас не зламають злигодні. Ні, тисячу разів ні. Злигодні тільки зміцнять наш могутній дух» [7, арк. 289 б зв.].

Важливою подією, яка визначала подальшу долю людини, було отримання звинувачувального акту – документу, складеного прокурором або його товаришем, в якому здійснювався опис злочину, який інкримінувався арештанту, та міра покарання. Для Рахілі визначеність наступила завчасно, після того, як вона ознайомилася зі слідчою справою та поспілкувалася з начальником Київського ГЖУ

полковником Івановим. «Визначеність мого становища дала мені повну можливість заспокоїтися», – зазначала Р. Рабінович.

Не мав ілюзій щодо своїх перспектив і Яша, спілчанський працівник із Глухова Чернігівської губернії. «Звинувачувальний акт отримаємо скоро. В амністію вірити не дозволяє плин російських справ», – писав він 30 квітня 1907 р. Далі – кілька слів про нові видання Спілки, про офіційні газети, «які цих два дні порожні», та прохання дістати меншовицький журнал «Привет», в якому «чудові статті». «Яша» повідомляв також інші важливі новини: «Олександр Подольський звільнений. Козак сів, щоправда не знаю де. У тюрмі у нас нічого не передбачається» [15, арк. 20].

У тюрмі перебував діяч Золотоніської організації УСДС М. Асінський, лист якого від 1 грудня 1907 р. на волю потрапив у руки жандармів. В'язнична атмосфера не зламала його силу духу. Він налаштувався на бойовий лад своїх товаришів, що продовжували діяльність. Попри недостатню освіченість (епістола багата на мовні помилки), у соціал-демократа існували тверді ідейні переконання. Хоча й декого заарештували, зазначав він, не потрібно в жодному разі припиняти діяльність, опускати руки, падати духом. «Наша розпочата справа, справа визволення робітничого класу та Росії, не загине, вона отримає новий могутній поштовх вперед. В це ми віримо, віримо настільки, що вважаємо, що наша справа не закінчиться судом...» М. Асінський зазначав, що для подальшого розвитку соціал-демократичного руху потрібна посилена, широка, розумно поставлена діяльність і продовження розпочатої справи. Для того, щоб ця робота велася успішніше, він давав своїм товаришам практичні поради. Це були детальні інструктивні настанови, що стосувалися конкретних аспектів діяльності соціал-демократичної організації [16, арк. 145, 146, 146 зв, 147].

Справа Є. Гацкевича розглядалася 15 березня 1908 р. Київською судовою палатою, яка його виправдала (невідомо, чи батько підсудного, судовий слідчий Житомирського окружного суду, допоміг у цьому). Того ж дня революціонера звільнили і він поїхав до батьків у Житомир. Проте, через 10 днів його знову заарештувала поліція й згодом постановою міністра внутрішніх справ «за приналежність до злочинного угруповання» вислали у Вологодську губернію під гласний нагляд поліції терміном на 2 роки [17, арк. 40, 40 зв., 45, 45 зв.].

Ліквідація членів означеної організації УСД Спілки відбулася 28 – 31 жовтня 1907 р., коли жандарми провели обшуки та арешти. Внаслідок агентурних даних, обшуків і показів свідків, таємній поліції вдалося відтворити діяльність зазначеної організації [18, арк. 76, 126, 126 зв., 127]. Один із членів сільського комітету Спілки в с. Ольшаниця, У. Скрипка, 10 грудня 1907 р. утік із Васильківської повітової тюрми. Згодом він відзначився участю в експропріаціях і зник за кордоном. Лише 30 березня 1914 р. його затримали на прикордонному пункті Олександров Варшавської губернії при поверненні у межі романівської імперії [17, арк. 156]. Проте, постановою Київського губернатора від 5 жовтня 1908 р. сімох спілчан – М. Наконечного, М. Костовецького, В. Малика, П. Носача, Ф. Рядину, І. Орловського й учительку О. Арцимович, за участь «у злочинному угрупованні», вислали у Вологодську губернію під

гласний нагляд поліції терміном на 2 роки [17, арк. 40,40 зв, 45,45 зв.].

Висновки. Отже, життя членів організацій Української соціал-демократичної спілки наповнювалося наполегливою та сповненою небезпек діяльністю, результатом якої ставало тюремне ув'язнення. Напружене життя професійних революціонерів-спілчан, спрямоване на боротьбу з самодержавством і ненависним їм капіталістичним ладом отримало несподівану, але передбачувану паузу, їх заарештовували та розміщували по тюрмам. Перебування у в'язниці соціал-демократи прагнули використовувати відповідно до виробленого роками світогляду та життєвого укладу. Отримавши у тюрмі вільний час (такий суперечливий життєвий оксюморон), у перервах між допитами, вони домагалися отримання потрібних для самоосвіти книг, переважно марксистського спрямування, і використовували їх за призначенням. Частина соціал-демократів, проживаючи в суспільстві, діяли як нігілісти: вони заперечували моральні норми «буржуазного суспільства» та релігійні настанови, проживаючи цивільним шлюбом із коханими людьми, товаришами по партії. Проте, життєва невизначеність змушувала їх укласти законний шлюб; тюрма стала місцем їхнього вінчання. Після розгляду їхньої справи судовою палатою або рішення представника адміністративно-поліцейської влади (міністра внутрішніх справ, губернатора), багатьох очікувало заслання у віддалені місцевості Російської імперії. Попри сумні настрої, революціонери не втрачали оптимізму та були налаштовані на подальшу боротьбу.

Список використаної літератури та джерел

1. Федьков О. Українська соціал-демократична спілка: у пошуках ідейно-політичної ідентичності / О. Федьков. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. – 600 с.
2. Анисимов Е. В. Русская пытка. Политический сыск в России XVIII века / Е. В. Анисимов. – СПб: Норинт, 2004. – 464 с.
3. Гернет М. Н. История царской тюрьмы, Т. 1–5. – М.: Госюриздат, 1951–1956.
4. Пенітенціарна система України: історія та сучасність: Видання до 15-ої річниці утворення центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань / за заг. ред. канд. юрид. наук О. В. Лісцкова. – К.: Державна пенітенціарна служба України, 2013. – 268 с.
5. Россіхін В. В. Пенітенціарна система Російської імперії в XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) / В. В. Россіхін: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. – «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». – Харків, 2005. – 20 с.
6. Ягунов Д. В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування: Видання друге, перероблене та доповнене / Д. В. Ягунов. – Одеса-Черкаси, 2008. – 344 с.
7. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 2053. – 318 арк.
8. У Києві. В Лук'янівській тюрмі // Рада. – 1906. – 9 грудня. – С. 2–3.
9. Андриевская К. Мои воспоминания из эпохи революции 1905 г. в Тамбовской губ. / К. Андриевская // Из эпохи борьбы с царизмом. Сборник №4. Ред. Л. Берман, Б. Лагунов. – К.: Киевское отделение Всесоюзного общества

10. *политических каторжан и ссыльно-переселенцев, 1925.* – С. 66–86.
11. *Привет нашим пленным депутатам // Правда.* – 1908. – 3 (16) октября. – № 1. – С. 4.
12. ЦДІАК України. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 1420. – 641 арк.
13. ЦДІАК України. – Ф. 317. – Оп. 7. – Спр. 2213. – 305 арк.
14. ЦДІАК України. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 2051. – 283 арк.
15. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф. 102 ДП ОО. – 1907 г. – Оп. 237. – Д. 8, ч. 1, пр. 2. – 307 л.
16. ГАРФ. – Ф. 102 ДП ОО. – 1907 г. – Оп. 237. – Д. 8, ч. 3. – 70 л.
17. ЦДІАК України. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 72. – 345 арк.
18. ЦДІАК України. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 1858. – 453 арк.
19. ЦДІАК України. – Ф. 274. – Оп. 1. – Спр. 1859. – 554 арк.

References

1. Fedkov O. (2017). *The Ukrainian Social-Democratic Union: in search of ideological-political identity.* Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University (in Ukr.)
2. Anisimov E.V. (2004). *Russian torture. Political investigation in Russia of the XVIIIth centur.* St. Petersburg: Norit (in Russ.)
3. Gernet M. N. (1951-1956). *History of royal prison, V. 1-5.* Moscow: Gosyurizdat (in Russ.)
4. (2013). *Penitentiary system of Ukraine: history and modern times: Edition dedicated to the 15th anniversary of the establishment of a central executive body on the execution of sentences / under the general editorship of Candidate of Juridical Sciences O. V. Lisitskova.* Kyiv: The State Penitentiary Service of Ukraine (in Ukr.)
5. Rossikhin V.V. (2005). *Penitentiary system of the Russian Empire in the XIXth and early XXth centuries (on materials of Ukrainian provinces): author's abstract. of dis... for the cand. of juridical sciences: specialty 12.00.01. – "Theory and history of state and law; the history of political and legal studies".* – Kharkiv (in Ukr.)
6. Yagunov D. V. (2008). *Penitentiary System of Ukraine: Historical development, current problems and prospects for reforming: Second edition, revised and completed.* Odessa, Cherkasy (in Ukr.)
7. Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 274, description 1, archive file 2053.
8. In Kyiv. In the Lukianivska prison (1906). *Rada (Council).* December 9, 2-3 (in Ukr.)
9. Andriyevskaya K. (1925). *My memories from the epoch of the revolution of 1905 in the Tambov province. From the era of struggle against tsarism.* Ed. by L. Berman, B. Lagunov. Kyiv: Kiev branch of the All-Union Society of Political convicts and exiled migrants, 4, 66-86 (in Russ.)
10. (1908) *Regards to our captive deputies.* *Pravda (Truth), 1, 4* (in Russ.)
11. Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 274, description 1, archive file 1420.
12. Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 317, description 7, archive file 2213.
13. Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 274, description 1, archive file 2051.
14. *The State Archives of the Russian Federation, fund 102, DE. 1907., description 237, archive file 8, part 1, pr. 2.*
15. *The State Archives of the Russian Federation, fund 102, OO. 1907., description 237, archive file 8, part 3.*
16. Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 276, description 1, archive file 72.
17. Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 274, description 1, archive file 1858.
18. Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 274, description 1, archive file 1859.

O. Fedkov

«...THERE IS ALSO A LIFE HERE»: THE UKRAINIAN SOCIAL DEMOCRATS UNION MEMBERS' EVERYDAY LIFE IN IMPRISONMENT

The article clarifies that the activities of the of the Ukrainian Social-Democratic Union organizations members were qualified as “the struggle against the existing social system” by Russian legislation, and as the result of the participation the arrests and imprisonment were carried out. The members of the Union sought to resist the actions of law enforcement agencies aimed at arresting Social-Democrats. They set up a dangerous game with the gendarmes through correspondence, the purpose of which was to achieve the release of arrested comrades. However, the mentioned initiatives did not have the desired effects. It was established that the union members organized the escapes from the places of detention and some of them were successful. It was found out that, contrary to the existing stereotypes about the atrocities of autocracy, the facts testify to manifestations of humanity by law enforcers in the event of illness and epidemics that threatened the life of prisoners of the revolution. It was ascertained that the social democrats wanted to use the confinement in accordance with the world-view and lifestyle developed by the years. Having received some free time in prison (such a controversial life oxymoron), during the interruptions between interrogations, the union members demanded the return of books, expropriated during the arrests, which were necessary for the self-education, mainly of Marxist orientation. Part of the Social Democrats used the confinement to enter into a lawful marriage. Despite the sad mood, as only the exile or imprisonment were expecting them, the revolutionaries did not lose their optimism and were determined to follow the struggle.

Key words: Ukrainian Social-Democratic Union, arrest, prison, court, self-education.

УДК 392.8:94(477.4)

А.Ю. Чабан

доктор історичних наук, професор, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

СТРАВИ ЯК СИМВОЛ (З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ХАРЧУВАННЯ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ)

У запропонованій статті проаналізовано одну зі складових системи харчування жителів Середньої Наддніпрянщини – вживання обрядових страв, їх міфологізація. Становлення страв як символів складалося століттями на території середньої течії Дніпра, а також мало тут свої особливості, що пояснюються близькістю до Степу, дотриманням козацьких традицій та звичаїв. На жаль, сьогодні символічність страв поступово відходить у забуття. У процесі інтеграції у європейський цивілізаційний простір ця тенденція може прискоритися. Тому варто повертатися до витоків становлення української національної кухні, вживання обрядових страв календарних і родинних свят.

Підготовлений матеріал дає нам змогу розглянути життя мешканців Середньої Наддніпрянщини із позицій повсякденної історії, землі, жителі якої в історичній ретроспективі стояли біля витоків творення українського етносу, державотворчих процесів, зародження і еволюції українського козацтва, національно-визвольного руху.

Ключові слова: страви як символ, звеличування хліба,

обрядові страви календарних свят, трудова, родинна та поминальна обрядовість, пісні страви.

Постановка проблеми. З давніх давен, із покоління у покоління український народ передає свої традиції для прийдешніх поколінь. У них твориться генетичний код нашого етносу, який вирізняє його з поміж інших народів. Рушникові узорі, українські думи, легенди, спосіб будівництва осель, одяг – все це неоцінений скарб, який повинен глибоко вивчатися, модернізуючись, відтворюватися у сьогоднішні.

Народна кулінарія, спосіб харчування – елементи побутової культури українців збегіають до нашого часу чимало рис давнини. Вони передаються із покоління у покоління. Вирізняються не лише необхідністю задоволення фізіологічних проблем, задля того щоб жити, а й несуть глибокий символічний смисл – зі своїми уявленнями, правилами, заборонами, обрядовою та побутовою діяльністю.

Виклад основного матеріалу. **Про звеличування хліба.** Народна матеріальна культура українців просякнута ідеєю звеличування хліба: культ хліба в українців відігравав особливу роль, розкриваючись у обрядово-ритуальній сфері та світоглядних уявленнях. Важко назвати народ, серед якого у такому розмаїтті, як у українців, побутував би обрядовий хліб. Він є головним атрибутом усієї обрядовості й насамперед пов'язаний з життєвими циклами людини – від її народження до смерті. Найбільшою різноманітності та символічності він набув у весільній обрядовості, що цілком логічно. Адже саме весілля в традиційному українському суспільстві символізувало народження сім'ї і продовження в поколіннях.

Через це, аби забезпечити родинне щастя та безперервність життя, такого великого значення надавалося магічності всіх обрядових дій та обрядових атрибутів.

Крім суто обрядової функції, хліб мав також інші призначення: етичних народних норм, естетичних уподобань, нерідко виконуючи також роль своєрідної мови-символу, особливо доцільної в ситуаціях, коли звичайна мова була неефективною. Наприклад, при сватанні, особливо у випадках, коли для сватів і молодого неясним було рішення дівчини та її батьків, народна етика виробила відповідну мову символів: у разі погодження дівчини на шлюб вона обмінювалася хлібом із сватами (цей звичай так і називався “міняти хліб” або “зоставити хліб”); у разі відмови – повертала хліб, причому, як правило, на наступний день.

Власне, кожне свято в розгалуженій системі дозволяло українців мало свій атрибут, втілений у тому або іншому виді хліба та мучних страв, стверджуючи тим самим особливу виразність культу хліба та землі в міфо-ритуальній системі українців. Так, на свято Андрія, напередодні зимового сонцестояння, виготовляли *калиту* (“маламай”) – хліб сонцеподібної форми, з яким пов'язувалися звичаї дівочо-парубочих гулянь. Останні включали і ворожіння на пампушках та молодіжну гру “в калиту”. Для цього випікали великого круглого коржа з діркою всередині, котрий підвішували до сволака.

Невід'ємним атрибутом Святого вечора – передня Різдва, Водохреща, а у деяких районах і Нового року була *кутя* – страва, виготовлена з пшениці або ячменю і заправлена тертим маком, горіхами, медом та узваром, її накривали двома калачами або книшами, поруч ставили глечик з узваром та обжинковий сніп – як символ майбутнього врожаю. Кутя мала сакральне значення, символізуючи